

İBNÜ'N-NEFİS'İN EL-MÛCEZ ADLI ESERİNİN GENEL İNCELEMESİ

A General Analysis of ibn-al Nafis's Al-Mucez

Mustafa HAYIRLIDAĞ

Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik AD, m_hayirli@hotmail.com, orcid.org/0000-0002-4686-5101

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 02.08.2022
Kabul/Accepted: 06.11.2022

DOI: 10.51592kulliyat.1153043

Anahtar Kelimeler

İbn'ın-Nefis, El-Mûcez, Sürûrî,
İslam tıp tarihi

Keywords

Ibn-al Nafis, El-Mûcez,
Sururi, Islamic history of
medicine

ÖZ

İbnü'n-Nefis XIII. yüzyılda yaşamış olan değerli bir bilim insanıdır. Sorgulayan ve araştıran kimliğiyle ön plana çıkan İbnü'n-Nefis özellikle tıp ilminde ikinci "İbn Sina" olarak da kabul görmüştür. İbnü'n-Nefis'in esas tanınırlığı ise pulmoner dolaşımı ilgili literatüre yapmış olduğu katkılardır. Harvey'den çok daha önce küçük kan dolaşımını keşfetmiştir. Bu çalışma aynı zamanda bunu vurgulama noktasında değerlidir. İbnü'n-Nefis uzun yıllar ders kitabı olarak okutulan pek çok eser de bırakmıştır. Bu eserlerden bir tanesi de El-Mûcez adlı genel tıp eseridir. İbn Sina'nın eserlerinin referans alınarak oluşturulduğu Mûcez bu açıdan da İbn Sina'ya yapılan bir atıf mahiyetindedir. El-Mûcez adlı esere Osmanlı zamanında pek çok şerhler yapılmış değeri korunmaya çalışılmıştır. Bununla ilgili olarak Kanuni Sultan Süleyman zamanında yaşamış olan Muslihiddin Mustafa b. Şâban es Sürûrî'de eseri ayrıntılı şekilde ele almış, Osmanlıcaya kazandırmış ve üzerine şerhler düşmüştür. Bu çalışmada İbnü'n-Nefis'in El-Mûcez adlı eserinin genel incelemesi yapılmıştır. Araştırmada Muslihiddin Mustafa b. Şâban es Sürûrî'nin eserinin seçilmesinde temel öncelik, eserin hem ilk basımında olduğu gibi Arapça yazımının korunmuşluğu hem de üzerine şerhler düşülerek Osmanlıcaya sağlıklı aktarımının yapılmış olmasındandır. Bilim dünyasına İbnü'n-Nefis'in bir eserini tanıtarak kazandırırken aynı zamanda esere şerhler düşerek tercümesini de yazan Muslihiddin Mustafa b. Şâban es Sürûrî'yi tanıtmak önemlidir. Bilim dünyasında yapılacak çalışmalara kapı aralamak için bu çalışma rehber olabilecektir.

ABSTRACT

Ibn-al Nafis, is a valuable scientist who lived in the 19th century. Ibn-al Nafis, who came to the fore with his questioner and researcher identity, was also accepted as the Second "Ibn Sina", especially in the science of medicine. The main recognition of Ibn-al Nafis is his contributions to the literature on pulmonary circulation. He discovered the small circulation of blood long before Harvey. The study is also valuable in highlighting that work. Ibn-al Nafis also left many works that were used as textbooks for many years. One of these works is the general medicine work called El-Mucez. Mucez, which was created with reference to Ibn Sina's works, is also a reference to Ibn Sina in this respect. Many commentaries were made on this work during the Ottoman period, and its value was tried to be preserved. Regarding this, Muslihiddin Mustafa b. Şaban es Sururi handled the work in detail, translated it into Ottoman Turkish and commented on it. In this study, a general analysis of Ibn-al Nafis's work called El-Mucez was made. In the research, Muslihiddin Mustafa b. Şaban es Sururi's work is the main priority in the selection of the preservation of the Arabic writing of the work, as in the first edition, and the sound transfer of the work to Ottoman Turkish with annotations on it. It is important to introduce Sururi, who wrote the translation of a work of Ibn Nefis by introducing annotations on the work, while bringing it to the world of science by introducing it. This study can be a guide to open the door to studies to be done in the world of science.

Atıf/Citation: Hayırlıdağ, M. (2022), "İbnü'n-Nefis'in el-Mûcez Adlı Eserinin Genel İncelemesi", Külliyyat, Osmanlı Araştırmaları Dergisi, 18(Aralık), 233-240.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Mustafa HAYIRLIDAĞ, m_hayirli@hotmail.com

GİRİŞ

İbnü'n-Nefis ya da literatürlerde geçtiği şekilde "İbn Nefis" ya da "İbn al-Nafis" in "El-Mûcez" adlı eseri, genel bir tıp eseridir. İbn Sina'nın el-Kanun'un ilaveli bir hülasesidir. Verdiği bilgilerin kullanılabilirliği sayesinde meşhur olmuş, üzerine şerhler yazılmıştır. Hastanelerde ve tıp mekteplerinde uzun müddet el-Kanun'un yerini alarak kullanılmıştır. Osmanlı zamanında Türkçeye tercüme edilmiştir. İbnü'n-Nefis'in önemli eserlerinden birisi de "el-Mûcez fi' Tıbb" eseridir. Osmanlı Devleti'nde Mûcez'in aynı asır içerisinde iki tercümesi yapılmıştır. Bunlar, Ahî Çelebi'nin ve Muslihiddin Mustafa b. Şâban es Sürûrî'nin çevirileridir. Bu çevirilerin nüshaları Anadolu'da ve İstanbul'daki çeşitli kütüphanelerde mevcuttur. İncelenen eser; Muslihiddin Mustafa b. Şâban es Sürûrî'nin tercümesi olan "Şerhü'l-Mûcez min İlmi't-Tıbb" dır (Kahya 2000: 174).

Yapılan arşiv taramalarında "İbnü'n-Nefis", "El-Mûcez" ve "Muslihiddin Mustafa b. Şâban es Sürûrî" ile ilgili yazılmış eserler araştırılmış ve inceleme yapılmıştır. Konuyla ilgili Milli Kütüphane arşivleri, Yazma Eserler Kurumu arşivleri, Türk Tarih Kurumu arşiv kayıtları ile Ayasofya Kütüphanesi taranarak incelenmiştir. Konuyla ilgili bulunan belgeler birbirleriyle kıyaslanmıştır. İbnü'n-Nefis'in El-Mûcez'inin tercümesini yapan önemli iki kayıt olan Ahî Çelebi'nin tercümesi ile Muslihiddin Mustafa b. Şâban es Sürûrî'nin çevirilerine ulaşılmıştır. Eser incelemesinde Muslihiddin Mustafa b. Şâban es Sürûrî'nin çevirileri dikkate alınmıştır.

İbnü'n-Nefis'in yazmış olduğu Muslihiddin Mustafa b. Şâban es Sürûrî'nin tercüme ettiği El-Mûcez'in, Ahî Çelebi'nin tercümesinden farkı ve üstünlüğü, Osmanlıcasının yanında eserin ilk yazıldığı dil olan Arapçasının da verilmiş olmasıdır. Bu haliyle de eserin değeri artmaktadır. Eser içerisinde de hem Osmanlıca hem de Arapça kullanılmıştır. Muslihiddin Mustafa b. Şâban es Sürûrî'nin her iki dile olan hâkimiyetinin bir göstergesidir. Muslihiddin Mustafa b. Şâban Sürûrî'nin Ayasofya Kütüphanesi numara 3662'deki nesih hatla hem Arapça hem de Osmanlı Türkçesiyle yazılmış olan nüshasının Milli Kütüphanedeki 537 varaktan oluşan dijital kopyası üzerinde incelemeler yapılmıştır. Ferağ kaydından bu nüshanın en eski nüsha olduğu anlaşılmaktadır. Eser 4 fenden meydana gelmiştir. Birinci fen genel olarak insan bedeninin hali, tabii işleri ve onların yararları ile ilgilidir. Eserin ikinci kısmı ilaçlar ve gıdalar hakkındadır. Eserin üçüncü fenninde, bugünkü deyimle özel patoloji diyebileceğimiz kısım olup, tek tek organ hastalıkları ele alınmıştır. Eserin son kısmında genel olarak bütün vücudu ilgilendiren hastalıklar ele alınmıştır (Kahya 1992: 192). Muslihiddin Mustafa b. Şâban es Sürûrî'nin üzerinde incelemesi yapılan eserinde giriş kısmında el ile yazılmış tablolar bulunmaktadır. Bunlarda önemli kelimelerin, konu başlıklarının ilgili sayfalardaki karşılıkları altına sayfa numarası ile yazılmıştır. Bu şekilde bir nevi fihrist oluşturulmuştur.

1. İbnü'n-Nefis ve Muslihuddin Mustafa b. Şâban Sürûrî

1.1. İbnü'n-Nefis Kimdir?

İbnü'n-Nefis 1210-1288 yılları arasında yaşamış tıp alanında ve tıp dışı alanlarda eserler vermiş bir ilim adamıdır. Asıl adı Ebü'l-Hasen Alaüddin Ali b. Ebi 'l-Hazm İbnü 'n-Nefis el-Kareşi ed-Dımaşkı'dır. Literatürlerde İbn al-Nafis olarak da geçmektedir. Devrin önemli tabiblerinden olan İbn Abi Usaybi'a ve Muhazzabuddin al-Dahvar'dan tıp eğitimi almıştır. Tıbbı dair değerli eserler yazmıştır. Tıptaki maharetinden dolayı «İkinci İbn Sina» denilmiştir. İbn Sina'nın al-Kanun adlı eserine şerhler yazmıştır (İhsanoğlu, 2008). Üzerinde çalışılan eser de İbnü'n-Nefis'in şerhleriyle İbn Sina'nın el-Ķānûn'un adlı eserinin anatomi dışında kalan kısmının incelenmesidir. Özellikle anatomi kısmına ayrı bir şerh yazarak İbn Sina ve Galinos'un küçük kan dolaşımıyla ilgili verdiği bilgileri çürütmüştür ve Tıp Tarihinde ilk defa Küçük Kan Dolaşımını doğru şekilde tanımlamıştır (Numan 2014:1088). Bu çalışması William Harvey (1578–1657)'in küçük kan dolaşımıyla ilgili yapmış olduğu gözlem ve çalışmalardan çok daha öncedir (Aloud 2017: 72). 13. Yüzyılda yaşamış olan İbnü'n-Nefis'in esas tanınırlığını da özellikle yabancı literatürlerde bu pulmoner dolaşıma yapmış olduğu katkı oluşturmaktadır. İbn Sina'dan başka Hipokrat'a, Huneyn bin İshak'ın eserlerine ve pek çok bilim insanının eserlerine de şerhler düşerek detaylı analizlerini yapmıştır. (West 2008: 1879).

1.2. Muslihuddin Mustafa b. Şâban Sürûrî

Sürûrî (Mustafa Muslihidin b. Şâban) XVI. yüzyılda yaşamış olan düşünürlerimizdendir. Onun hayatı hakkında pek fazla şey bilmiyoruz. Ancak, onun Kanuni Sultan Süleyman zamanında yaşamış olduğunu biliyoruz. Bilindiği gibi, XV. ve XVI. yüzyılda bazı hekimler Arapça yazılan eserleri Türkçeye çevirmişlerdir (Kahya 2008: 495). 897/1491 yılında Gelibolu'da doğmuştur. Bu yüzden bazı literatürlerde “Gelibolulu Sürûrî” olarak da geçmektedir. Babası Hoca Şâban adlı zengin bir tacirdi. Nihali Cafer Çelebi, Kara Davud ve Taşköprüzade Mustafa gibi önde gelen âlimlerden ders almıştır. Fenârîzâde Muhyiddin Efendiye mülazemet etmiştir. 1521 yılında naibliğe getirilmiştir. Gelibolu Sarıca Medresesinde müderrislik yapmıştır. 1548'de Şehzade Mustafa'nın hocası oldu. Amasya'ya Şehzadenin yanına gitmiştir. Şehzade Mustafa'nın katledilmesinin ardından inzivaya çekilmiştir (İhsanoğlu 2008: 1.cilt). 1562 yılında ölen Sürûrî'nin tefsir, hadis, fıkıh, mantık ve tıp alanında eserler vermiştir. Sürûrî'nin en bilinen eseri ve çevirisi ise çalışmamıza da konu olan XIII. yüzyılda yaşamış, küçük kan dolaşımını keşfetmiş olan İbnü'n-Nefis 'in, kapsamlı eseri el-Mûcez adlı eserinin şerh ve çevirisidir. Esere, Sürûrî “Şerhü'l-Mûcez min İlmî't-Tıbb” adını vermiştir. Metinde diğer çeviri eserlerinden farklı olarak, Sürûrî, eserin adından da anlaşılacağı gibi, İbnü'n-Nefis 'in eserini Arapçadan Türkçeye hem çevirmiş hem de şerh etmiştir. Bundan dolayıdır ki, şerhlerde rastlandığı gibi, ilkin İbnü'n-Nefis 'in görüşlerini Arapça olarak vermiş, daha sonra kendi görüşlerini Türkçe olarak sunmuştur. Sürûrî kendi metni ile İbnü'n-Nefis 'in metnini ayırt etmek için bu yöntemi uygulamıştır.

2. El-Mûcez'in İncelenmesi

İbnü'n-Nefis 'in “El-Mûcez” adlı eseri ilk sayfalarda verilen fihristten sonra bismelenin ardından şükür, hamd ve Hazreti Peygambere salavatlara başlayan bir giriş yazısıyla devam etmektedir. Her hastalığa, derde, zorluğa sebeplere birer şifa olan unsurların varlığına vurgu yapılmıştır. Tıp ilminin önemine değinen İbnü'n-Nefis

hastalığın zorluğuna ve buna mukabil sıhhatin korunması gerektiğine insan bedeninin muhafazasıyla olacağını belirterek dikkat çekmiştir. Muslihuddin Mustafa b. Şâban Sürûrî Mûcez'in Türk diline aktarılmasından dolayı duyduğu bahtiyarlığı ifade etmiştir. El Mûcez'in fihristten sonraki ilk sayfası şu şekildedir:

“Bismillahirrahmanirrahim, Hamd olsun ol Allaha ki her dâiye deva kıldı. Şükür olsun ol Şâfiye ki çok türlü gıda kıldı. Dahı salavât ola rasûlüne onun kim ashâbı ve âli ile her derde şifa kıldı emmâ ba'd bu bende-i fakir Surûrî-i hakir ol zaman ki şahzâde-i a'zam ve nüvvâbe-i mükerrrem zübde-i silsiletü's- selâtin umde-i netâyic-il- havâkın semiyiy-i efdalü'l-verî Hazret-i Sultan Mustafa tâle bekahu ve nâle menâhu atabe-i aliyyesinde ve seâme-i sehiyyesinde ubûdiyyet ve hizmetinde belki makarr-ı siyâdetde idim ittifâkan bu ol bâb-ı saâdet-meâb ve dergâh-ı siyâdet erbâb-ı etıbbâsından bir tabîb-i hâzik ve refik-i sâdik şücâ'-ı meydân-ı ilâc ve dilîr-i tashîh-i mîzâc bu fakir-i hudûdan gelüb bu vech ile takrîr-i merâm kılub itdi ki metn-i Mûcez Türkî dil ile tercüme kılına ve rûşen-i ibadetle şerh ve beyan oluna. Nefî-i âmm ve kerem-i tâm olurdu deyüp ve ol neved hadika-i saltanat ve nûr-ı hadika-i devlet bulmadan mahzûz ve hatır-ı âmrânda bu mana melhûz idüğün fehm idüp bu emre şürûğ ve ibtidâ kıldım. Amma evvela bilgil ki her ilmin mahiyetin ve mevzuun gayetin bilmek gerektir. İmdi ilm-i tıbb ki mâhiyetin ve mevzuun gayetin bilmek (ve maharet) lazımdır. Pes tıbb lûgatinde sihre ve âdete ve ıslaha ve maharete itlak olunur. Beden-i insanın ahvâli sıhhat ve maraz cihetinden sıhhat-i hâsılanın hıfzı ve giden sıhhatin getirmesi için pes benden malum oldu ki ilm-i tıbbın mevzuu beden-i insandır. Sıhhat ve maraz cihetinden ve gayet-i hıfz-ı sıhhat-ı hâsıla ve istirdâd-ı sıhhat-i zâiledir. Çünkü bunlar malum oldu. Şimden geru metne şürû edelim. Uyulan (cerrah) kimesne dedi "El-ceraha"nın fethi ve kesri lûgat-i der-manası âlim kişi ulu kişi âlimlerin uyduğu kimesne zamanının bir tanesi evvel gibidir. Musannifin künyetidir, musannifin adıdır, babasının künyetidir, sıfat-ı nisbiyyesidir. Mübalağa ile (Karşen bir karyenin ismidir Şam kurbunda), tıbb bilicidir. Allah onun ruhunu pâk kılsın. Ekser neshde (nüshâ, nüsha) dibâce bu vechle bulundu. Zâhir budur ki şâkirdlerinden vâki' olmuşdur. Musannif kendi nefsinin midhat etmiş değildir. Ve bazı neshde (nüshada) dibâce bile vâki' olmuşdur. Ba'de hamdi'l-lahi azze ve celle ve's-salatü ala enbiyâiyye husûsan ala ekmelihim Muhammedin ve âlihî ve ashâbihi't-tâhirîn ” (Milli Kütüphane 1077, s:9-10)¹.

Yapılan bu ilk girişten sonra İbnü'n-Nefis; “*Bu nüshada (neshde) hamd ve tesliye merih-i mezkûr olmuşdur. Tahkikan ben tertîb eyledim bu kitabı dört fen üzre.*” diyerek eserin içeriğini 4 kısımda ele alınması gerektiğini belirtmiştir (Kahya 2008: 493).

Bu nüsha hamd ve tasliye sarıh mezkur olmuştur. Fekad tebbetu haze'l-İtıtabe tahkiken. Bu kitabı alel-erbaa funun dört fen üzredir:

1. El-fenn-i el-evvel fi Evvelki fen tıbbın iki cüzlerinin kaideleri beyanındadır, agni ilmiyye ve ameliiyye iki cüzden dilren (delren) tıbbın ilmisinin ki ilm-i mücerred murad olur ve ilmisin ki keyfiyet-i ilmi müteallik olan ildir. Bi kavli kulli yani ol kaideler mutlak ve Şamil olanca kaideleri;
2. El-Fenn-i sani fi'l-edviyye ve'l agdiyye el-müfredde ve'l-mürekkebe. İkinci fen devalar ve gıdalar beyanındadır ki ol devalar ve gıdalar müfred olalar. Yalnız zencebil ve yalnız etmek (ekmek) gibi ya mürekkebe olalar. Zencebil ile karanfil ve etmek ile et gibi

¹ Ankara Milli Kütüphane Arşivi, No. 06 Hk 1077.

3. El-Fenn-i salis fi'l-emraazil-muhtasat bi uzvin ve uzvin ve esbabiha ve alametiha ve mualecatiha. Üçüncü fen her bir uzv-u muhattas olan marazlar ve sebepleri ve alametleri ve mualeceleri beyanındadır.

4. El-Fenn-i rabi' fi emraz illeti la tahatfus bi uzven dun-u ahir ve esbabiha ve alametiha ve mualecatiha. Dördüncü fen bir uzva mukaddes olmayan marazlar beyanındadır. Gerek cem'i azaya am olan humma gibi ya her bir uzuvda hadis olmak caiz ola, şiş gibi ve teferruk-u iltisale gibi ve bu marazların sebepleri ve alametleri ve mualeceleri beyanındadır ve iltezemtu fihi. Ben iltizam eyledim. (Milli Kütüphane 1077, s: 11-12)

Eser bu bahsedilen dört ana kısmın açıklanmasıyla devam etmektedir. Eserde hemen her sayfanın yanına gelişigüzel düşülmüş, çoğu Osmanlı Türkçesi ile yazılmış olmak üzere yer yer de Arapça pek çok şerh bulunmaktadır. (Devellioğlu 2013).

"Tıbbın iki cüzünün kaideleri beyanındadır. İki cüzden ve levn-i tıbbın ilmiyyesin ki ilm-i mücerred murad olur ve ameliyyesin ki keyfiyet-i amele müteallik olan ilmdir. Yani ol kaideler mutlak ve şamil ola nice kaideleri ikinci fen devalar ve gıdalar beyanındadır ki ol devalar ve gıdalar müfred olalar. (Fenn-i sâni'de agdiye-i mürekkebe zikrolunmuş değildir. İlla meğer tevkîb-i tabîi murâd ola. "yandaki açıklama") zencebil ve yalnız etmek (ekmek) gibi ya mürekkeb olalar. Zencebil ile karanfil ve ekmek ile et gibi. Üçüncü fen her bir uzva muhtass olan marazları ve sebepleri ve alametleri ve muâleceleri beyanındadır. Dördüncü fen bir uzva muhtass olmayan marazlar beyanındadır. Gerek cemî-i a'zaya âmm ola; humma gibi, ya her bir uzuvda hâdis olmak caiz ola; şiş gibi ve teferrakk-ı ittisâl gibi ve bu marazların sebepleri ve alametleri ve muâleceleri beyanındadır. Ben iltizam eyledim bu kitabın âyetini (gayetini) muâleceler emrinde devâlardan ve gıdâlardan muâlecâtı beyandır. Yani bu kitâbda meşhûd olanları ihtiyâr etdim. Zîrâ çok tecrübe olunmuşdu. İ'timâd ona ziyâdedir. "yandaki açıklama") Dahı istifrâgât kanunlarından ve gayriden bu dahi muâlecâtı beyandır zîrâ muâlece üç nesne ile olur. Bir edviyye ve biri agdiyyedir ve biri esbâb-ı sitte-i zarûriyyede tasruffedur ki istifrâğ anlardandır ve biri ameliyyedir ben andan tevfiik dilerin. Dahı hatadan saklamak dilerin dahi dostlardan iltimas ederin yani hatayı afvedeler dahi hileli beveddeller yani (fenn-i evvel müştemildir. İki cümle "yandaki açıklama") islah eyleyeler. Cümle evveli cüz'-i nazarî yani cüz'-i amelî kaideleri beyanındadır. Cümle-i evveli müştemildir. Dört cüzleri cüz'-i evvel umûr-ı tabiiyye beyanındadır. Kavli küllî ile ki her şahsa ve her maraza ve her vakte şâmil ola. İmdi biz deriz tıbb münkasim olur cüz'-i nazarîye yani kısm-ı ilmîye ve cüz'-i amelîye bu kelam (Bu taksim ilm-i tıbbın malumatı itibarıyladır. "yandaki açıklama") cevâb-ı suâle işarettir. Suâlin takdîri budur ki ilm-i tıbb nazarîye ve ilmîye münkasim olmak câiz değildir. Zîra amele ve ilme itlak olunmaz. Cevabın takrîri budur ki iki kısım bile ilimdir. Kısım-ı evvel ilm idiği zâhirdir ki mücerred ilim murâddır. Mesela (el-ahlâtâ rub'atün ve'l-edvâha selâsetün "bu kısım Arapça olup üstü çizilmemiştir." gibi. Amma kısım-ı sâni ilm idüğü oldur ki bundan murâd keyfiyet-i amele müteallik olan ilimdir. İlacü'l-hummâ bi't-tebrîd "bu kısım Arapça olup üstü çizilmemiştir." gibi nefsi amel değildir. " (Milli Kütüphane 1077, s: 13-14)

İbnü'n-Nefis'in El-Mûcezz'inde o dönemler için geçerli bir teori olan ve hastalıkların hem açıklanmasında hem de tedavilerinin yapılmasında kullanılan dört hilt / humor teorisinin de izlerini görmekteyiz. Bununla ilgili aktarılan kısım ise şu şekildedir:

"Nazariyyûnun eczâiyyeti dördtür. Biri umûr-ı tabîiyye ilmdir. Biri beden-i insan ahvâline ilmdir. Biri esbâba ilmdir. Biri delâyile ilmdir. Tabîata mensûb olan emrler yedidir. Ol yedinin biri erkândır. Erkân dördtür. Biri nârdır. Bu nâr üseyyedir, kurudur. Biri havadır. Bu hava seyvedir, yaşdır. Biri sudur. Bu su kadar yaşdır. Biri yerdir. Bu yer kadar kurudur. (Asılda mizâc ihtilâtdırlar. Vaktâki ihtilâta erkânla keyfiyyet-i mahsûsa hâsıl olur ise, ona mizâc derler. Tesmiyetü'l- müsebbeb bismis-sebeb."yandaki açıklama") Ol yedinin ikincisi mizâcdır. Mizâcın aksâmı dördtür. Biri mu'tedildir. Teâdülden müştâk değildir ki ol tevâfuk manasınadır. Bu manaya mu'tedlik vücûdu yokdu. (Zîrâ tezâd-ı hakiki ile ezdâd olandır. Anâsır bir yerde cem' olmak mümteni'dir. Bu kanun ki bunların ictimâından mizâc hâsıl ola. "yandaki açıklama") (Ve illâ şey'ün vâhidün. Zamân-ı vâhidde emkine-i erbaada mütemekkin olmak lazım gelir."yandaki açıklama") Belki müştakdır kısmetin adlden (adilden) i'tidâlden hâric (Yani mürekkeb için mizâc hâsıl ola kim evvel ona eslah-ı emzice ola ki ondan ef'âl-i matlûbe hâsıl ola. "yandaki açıklama") olandır. Ve ol ya müfreddir ve bu dördtür. Bu dört kısım keyfiyyet-i vâhidde i'tidâlden hurûc olandır. Ya mürekkebdır. Bu da dördtür. Bu dört kısım fâiliyyetin ve münfaiyyetin nisbeti tagayyürü ile olur. Yani bu a'del envâ'ı beyândır. Mizâcların i'tidâl-i hakikiyye-i akrebi insan mizâcdır. Onun için (ânınçün) nefsi-nâtika ona müteallık olmuştur. Bu a'del-i izâfî beyandır. İnsan izâfının i'tidâl-i hakiki akrebi (Suâl olunursa insan a'del-i insandır. Şerefnefaları buna şahiddir. Öyeleyse onlar bu iki iklimden gerek idi. Biz eyderiz i'tidâl esbâb-ı semâviyye içündür. Eğer evvel iki iklimden olsalar kasırlar onların müeyyed-i min indillah idüğün bilmeyüb ol iki iklime eyderler idi. "yandaki açıklama") hatt-ı üstûvânın nevâhîsi sâkinleridir. Serendîb gibi. Andan sonra iklim-i râbî' sâkinleridir. Bilgil ki arz-ı ma'mûre-i kevâkib-i seb'a-i seyâyere adedince yedi iklimde taksîm etmişlerdir. Âvelik iklim-i zühle mensûbdur ki ol bilâd-ı Hinddir. İkinci iklim-i müşterîye mensûbdur ki ol bilâd-ı Çindir. (Çin u Mâçin). Üçüncü iklim merrince mensûbdur ki ol bilâd-ı Türkdür. Dördüncü iklim şemse mensûbdur ki ol bilâd-ı Horasan'dır. Beşinci iklim zühreye mensûbdur ki ol bilâd-ı Mâverâünnehirdir. Altıncı iklim utaride mensûbdur ki ol bilâd-ı Rumdur. Yedinci iklim kamere mensûbdur ki ol bilâd-ı Belhdır. (Bu a'del-i eşhâs beyandır.) Yiğitler i'tidâl-i hakikiye akrebdır. Oğlancıklar beraberdir. Yiğitler harârettedir. (Bu iki harâdetin misâli hamam ki suyu ve daşı (taşı) harâretidir ki ikisi bir ateşle kızar. Amma suyun harâdeti yumuşak olur. Rutûbeti için taşın harâdeti aynı olur yubûset için. "yandaki açıklama") Lâkin oğlancıkların rutûbeti ziyâdedir. Onun için oğlancıklar harâdeti yumuşak ve yavaş olur.

Benî Âdem ana rahminde iken cenindirler. Doğucak tıfıldırlar. Çün yürümeğe ve durmağa kadir olacındırlar. Bülûğa karîb olıcak mürâhikdirler. Bâliğ olduktan sonra. Şabb yani yiğitdirler. Otuz beşe ya kırka varınca kehldirler. Altmışa varınca şeyh yani koca derler âhir ömre varınca.

Yiğitler harâdeti aynı ve ziyâde olur. Orta yaşlı ve koca yani bunların (kocanın rutubeti kuru ağacın suda islanıp yaş olduğu gibidir) Yani bunların mizacları yani koca mizacı rutubette ziyâdedir. Yani rutubet azıyye ve aslıyye eyledikleri ve a'zânın i'tidâle akrebi (bu a'del-i a'zâya-yı beyandır) şehâdet parmağının ucu ve derisidir. (Sual olunursa deri a'del-i a'zâ olıcak öyleyse reis-i a'zâ ve eşref-i a'zâ gerek idi maa-hâzâ reis-i a'zâ kalp ve dimağ ve şerif-i a'zâ mîde ve kilyedir. Biz cevâb veririz ki bunların reis ve şerif olduğu tefekkür aleti oldukları içindir. Deri olmadığı için reis ve şerif itlak olunmaz) Ondan sonra parmakların derisidir. Ondan elin içi derisidir. Ondan elin ayası derisidir. Ondan sonra el derisidir. Ondan sonra mutlak deridir. A'zânın ziyade esi olanı (husyeteyn ve meme gibi) yürektir. Ondan sonra ciğerdir. Ondan sonra ettir. A'zânın ziyade sovuğu kıldır. Ondan sonra kemiktir (Bazı nüsahda Eş-şa'r zikrolunmayıp onun yerine azm zikrolunmuştur. Amma bu fakir ihtiyâr ettiğim metn-i evvelidir.)

Yumuşak segük(?) ki kemirdek derler. (Rabt-ı mefasıl eder). Ondan sonra ribat ki kökten biter. Ondan sonra sinirdir. Ondan sonra arka içinde olan ak tel, ondan sonra dimağdır. A'zânın ziyâde ratab olanı şerha yağdır. Ondan sonra iç yağdır. (Ekser nüsahda böyle vâki' olmuştur. Amma bazı nüsahda e's-semîn sümme'-ş-şaham sümme'-d-dimağ sümme'-n-nüha' sümme'-l-lahmü'r-rahur vâki' olmuştur. Bu nüsha kanûna muvâfık ve kavâid-i tıbbâ münâsibdir.) Ondan sonra göğsün etidir. Ondan dimağdır. (Ondan sonra arka içinde olan ak tel). A'zânın ziyâde yâbis olanı kıdır. (Ondan sonra ribât ki kökten biter, rabt-ı mefasıl eder.) (Yani nüshada eş-şar' zikrolunmayıp onun yerine el-azm zikrolunmuştur. Amma bu fakir ihtiyâr ettiğim metn-i evvelidir.) Umûr-ı tabîyyenin üçüncüsü yumuşak segük(?) ki kemirdek derler. Ondan sonra sinirdir. Ve bu ahlat dördür. Ahlatın eyüsü kandır. Ve kan esidir, yağdır. Kanın faydası bedeni gıdalandırmak yani bedel-i mâ- yütehallası olmaktır. Tabî olan kandan kızıl olandır. Onun ufûneti olmaya, mu'tedil olup tatlı ola. Gayr-i tabî olan bu ki muhâlif olandır. Levn cihetinden (yani kanda ola; galîz ola evvela ya gayette yani mu'tedil olmaya ya gayette dakik) yani ufûneti ola ya rayiha cihetinden ya tat cihetinden (tatlı olmaya) ya kıvam cihetinden ondan sonra balgamdır. Balgamın faydası kana dönmeştir. (Eğer sual olunursa balgam hod bârid ve ratab ve nitekim kendisi beyan etti. biz eyderiz balgam bârid ve ratab olduğu sâyir ahlatla nisbettir. Bunun harârete yubûset mâyil olur dediğimi balgamın bâki aksâmına nisbettir.) Kaçan beden gıdayı yitürse dahi a'zâya rutûbet vermektir. Taki a'zâyı hareket kurutmaya. Dâhi dimâğ misli- i leng-i adâletdir, müsînde dâhil olmaktır. Ve balgam dahi iki kısımdır. Balgamdan tabî olan kana dönmeğe karîb olandır. Gayri tabî kana dönmeğe baîd olandır. (Ya tat cihetinden gayri tabî olduğu taam-ı mu'tedilden çıktığı için evvela)

Tuzlu balgam gibi. Harâdete ve yubûsete mâyil olur. Dahi ekser balgam gibi. Bürûdete ve yubûsete mâyil olur. Dahi tatsız balgam gibi. Bu balgam mineh hâlis... ve ziyâde hamdır. (Mineh ona derler ki onda tat olmaya.) Dahi kekre balgam gibi. Bürûdete ve yubûsete mâyil olur. Ya kıvâm cihetinden ziyâde ince olan ki buna mâî derler. Ziyâde galîz olan gibi buna hummâ derler. Dahi muhtelifü'l-kıvâm gibi bazı galîz ve bazı dakik ola. (Amma min- ciheti't-taam dediği kavline ma'tûfdur. Yani gayr-i tabî olduğu için kıvâm-ı mu'tedilden çıktığı ola.) Buna hulm ve muhâti derler. (Hulm dedikleri nazcî olmadığı içindir. Ve muhâti dedikleri sümûge müşabih olduğu içindir.) Ondan sonra safradır. Hârr-ı yâbisdir ve faydası kanı latîf kılmaktır. Dahi kanı mesâlik-i dayyıkaya geçirmektir. Dahi onun misâlinin gıdalandırmasında dâhil olmaktır. Dahi ondan bir dökülüp miktar bağırsaklara dökülüp onları süfûlden ve balgam-ı lüzûcdan pâk etmektir. Tabî safra ahmer-i hâlisdir. Hafifdir, gayri eczâya nisbet haddir. Gayri tabî olan ya balgam-ı galîz ihtilâti içindir. Buna mühiyy derler. (Hâ-i mühmele ile yumurta sarısına derler.) Ya balgam dakika ihtilâti içindir. Buna merre-i safra derler.

Ya sevdâ'-ı ihtirâkiyye ya ihtilâti içindir. (İhtirâki harâret gribe sebebi ile olur.) Buna safrâ'-ı muhterika derler. (Kürrâsa yani pırasaya benzediği için.) Ya tabî olan kendi nefsinin ihtirâki için buna kürrâsî zencânî derler. İhtirâk zencâdîde ekvâdir. Onun için zencâdî zehirlere benzer. (Jengâra benzediği için.) Ondan sonra sevdâdir. Sevdâ ya berd ve yâbisdir. Bunun faydası kana gılat ve muhkemlik vermektir. Misli dahi kemiklinin gıdalandırmasında dâhil olmaktır. Dahi sevdadan (şehvetten) bir miktar mi'de ağzına dökülüp açlığa tenbîh etmektir ve şehveti tahrik etmektir. Tabî olan sevdâdan kanın bûsesidir. Gayritabî her haltın ihtirâkından hâdis olur. Hatta sevdânın nefsinin ihtirâkından bile umûr-ı tabîyyenin dördüncüsü eczâ'-i bedendir. A'zâdan bazı müfrededir. Bunlar yukarıda beyan olunmuştur. Bu bir uzuvdur ki sinire benzer." (Milli Kütüphane 1077, s:15-20).

SONUÇ

Bu çalışmayla, sınırlı sayıdaki İbnü'n-Nefis literatürlerine katkı sağlanacaktır. Bilim dünyasının kümülatif ilerlemesine de aslında somut bir örnek olan İbnü'n-Nefis ve eserlerinin inceleniyor olması da bu açıdan kıymetlidir. İbnü'n-Nefis kendisinden önce yaşamış olan tıp dehası İbn Sina'nın eserlerini incelemiş ve şerhler düştüğü bölümler olmuştur. Bu çalışmada incelenen "Şerhü'l-Mûcez min İlmî't-Tıbb" da İbnü'n-Nefis'in İbn Sina'nın anatomi kısmı hariç olan "El-Kanun" adlı eserinin bir nevi özetine düşülen şerhlerinden ibarettir. Bu durum da bilimselliğin ve bilime yaklaşımın ilerlemesine örnek teşkil etmektedir. Mûcez'in öneminin anlaşılması açısından değerli olan bu çalışma daha sonrasında yapılacak olan Mûcez'le ilgili literatürlere de katkı oluşturacaktır. Günümüz Türkçesine tam olarak kazandırılması ile anlaşılabilirliği ve değeri net olarak ortaya çıkacak olan eserin ve İbnü'n-Nefis'in tanınırlığı artacaktır. Bu hedefleri bir çalışma ile araştırmacılara açıktır. Yapılacak olan bu çalışmalarla günümüz tıbbıyla kıyaslama fırsatı da oluşacaktır. Gerek Mûcez'in gerekse de İbnü'n-Nefis'in Osmanlı tıbbındaki yerini anlamak da bu çalışmalarla kendisine yer bulacaktır. Ayrıca Mûcez'in Avrupa tıbbındaki yansımaları da bu sayede daha net olarak keşfedilebilecektir. Bu şekilde kapsamlı bir çalışmayla tıp tarihinde önemli bir noktada bulunan İbnü'n-Nefis ve eseri Mûcez, anlaşılmayı beklemektedir.

KAYNAKÇA

- Aloud, Abdurahim (2017). "İbn al-Nafis and the discovery of the pulmonary circulation". *The Southwest Respiratory and Critical Care Chronicles* 5(17):71–73.
- Devellioğlu, Ferit (2013). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- İbnü'n-Nefis, *El-Mûcez fî't-Tıbb. Şerhü'l-Mûcez min İlmî't-Tıbb Sürûrî* Muslih ed-dîn Mustafâ b. Şa'bân (897-969/1492-1561) Ankara Milli Kütüphane Arşivi, No. 06 Hk 1077.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin (2008). *Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi*. İstanbul: IRCICA.
- Kâhya Esin (1992). "İbn Nefis ve eseri, el-Mûcez". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi*. 14:189-200.
- Kâhya, Esin (2000). İbn-ün Nefis, *İslam Ansiklopedisi*. 21, 173-176. İstanbul: Türk Diyanet Vakfı.
- Kâhya, Esin. (2008). "Sururi (Mustafa Muslihiddin b. Şaban)". *Belleten*, 72 (264) , 491-500.
- Numan, Mohammed T (2014). "İbn Al Nafis: His Seminal Contributions to Cardiology". *Pediatr Cardiol* 10 (35):1088–1090.
- West, John B (2008). "İbn al-Nafis, The Pulmonary Circulation, and The Islamic Golden Age". *J Appl Physiol* 105(6): 1877–1880.